

Mnimon

Vol 38, No 38 (2021)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ, Αναζητώντας την ειρήνη εν μέσω πολέμου: Η οθωμανική διπλωματική δραστηριότητα κατά το έτος 1685 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ● ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΓΑΣΤΕΡΑΤΟΣ, Νησί της Αφροδίτης ή νησί του Διονύσου; Η αγροτική οικονομία των Κυθέρων σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1715 ● ΔΕΘΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Οι οθωμανικές προσλήψεις της Σερβικής και της Ελληνικής Επανάστασης: Μια απόπειρα τυπολογίας ● ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Βαδίζοντας προς τη μάχη ανάποδα: Οι πολιτικές αντιλήψεις του 1821 και η Εποχή των Επανάστασεων ● ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Πειρατεία, περιπλανήσεις και έρωτας στις ακτές της Χαλκιδικής: Μια οριενταλιστική μικροϊστορία εν έτει 1830 ● ΜΑΡΙΑΝΘΗ Φ. ΠΑΛΑΖΗ, Επιστημονικός πατριωτισμός και κοινωνική συνοχή στα συγγράμματα υγιεινής του Σπύρου Αργυρίου ● ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΣΙΔΑΣ, Διερευνώντας τη θεσσαλική γαιοκρησία 1881-1900 ● ΔΕΣΠΩ ΚΡΙΤΣΟΤΑΚΗ, Η ιστορία της ομαδικής ψυχοθεραπείας στην Ελλάδα (1960-1980) ● ANNA MARIA ΣΙΧΑΝΗ, «Τα τεχνικά μέσα». Τεχνολογίες αναπαραγωγής και αποθήκευσης κειμενικών τεκμηρίων και ιστοριοφιλολογική έρευνα στη μεταπολεμική Ελλάδα: Η περίπτωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΥΡΩΝ ΑΝΤΩΝΙΔΗΣ – ΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΒΑΝΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΠΗΣ – ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Ιστορική έρευνα και νέες τεχνολογίες: Προβληματισμοί και προκλήσεις με αφορμή την προσδιάστατη αποτύπωση του πύργου της Ουρανούπολης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια πρώτη αποτίμηση: Χρήστος Λούκος, Αλεξάνδρα Σπρίνη, Έλλη Δρούλια ως Γεωργία Γιάτση, Παναγιώτης Ελ Γκεντί, Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, Υβόν Κοσμά, Χρήστος Δεσσύλας

38

ΑΘΗΝΑ 2021

Gonda Van Steen, Adoption, Memory, and Cold War Greece: Kid pro quo?, πρόλογος John O. Iatrides, University of Michigan Press, Av Άρμπορ2019

GEORGIA GOTSI

doi: [10.12681/mnimon.38258](https://doi.org/10.12681/mnimon.38258)

Copyright © 2024

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

GOTSI, G. (2024). Gonda Van Steen, Adoption, Memory, and Cold War Greece: Kid pro quo?, πρόλογος John O. Iatrides, University of Michigan Press, Av Άρμπορ2019. *Mnimon*, 38(38), 273–279. <https://doi.org/10.12681/mnimon.38258>

Gonda Van Steen, *Adoption, Memory, and Cold War Greece: Kid pro quo?*, πρόλογος John O. Iatrides, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2019, 350 σ.

Πριν από πενήντα περίπου χρόνια ο κοινωνικός στοχαστής Lloyd DeMause (1931-2020) έγραφε στο βιβλίο του *History of Childhood* (Νέα Υόρκη 1974): «Η ιστορία της παιδικής ηλικίας είναι ένας εφιάλτης από τον οποίο μόνο πρόσφατα έχουμε αρχίσει να ξυπνάμε». ¹ Όλα, ωστόσο, δείχνουν ότι ο εφιάλτης συνεχίζεται, καθώς εκατομμύρια παιδιά, σύμφωνα με τις επίσημες εκθέσεις της UNICEF, εκτίθενται στη βία και τον θάνατο, την πείνα και την αρρώστια, ζώντας σε συνθήκες πλήρους αβεβαιότητας και τρόμου ή καταλήγοντας στον θάνατο. ²

Η Gonda Van Steen με το βραβευμένο βιβλίο της *Adoption, Memory and Cold-War Greece* (από τις εκδόσεις του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν, 2019), ³ που πρόσφατα κυκλοφόρησε σε ελληνική μετάφραση, ⁴ ανασύρει στο φως μια αδιερεύνητη πτυχή της διαχρονικά ζοφερής αυτής ιστορίας.

Η συγγραφέας, σήμερα κάτοχος της Έδρας Κοραή και Διευθύντρια του Κέντρου Ελληνικών Σπουδών στο Kings' College του Λονδίνου, ύστερα από τη γόνιμη θητεία της στην έδρα Ελληνικών Σπουδών Α. Ν. Κάσας του Πανεπιστημίου της Φλόριντα, είναι γνωστή στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό από τις προγενέστερες μελέτες της γύρω από την πρόσληψη, την ιδεολογική διαχείριση και τις χρήσεις της αρχαιότητας, ειδικότερα δε του αρχαίου θεάτρου στη νεότερη Ελλάδα (*Venom in Verse: Aristophanes in Modern Greece*, 2000· *Liberating Hellenism from the Ottoman Empire*, 2010· *Theatre of the Condemned: Classical Tragedy on Greek Prison Islands*, 2011· *Stage of Emergency: Theater and Public Performance under the Greek Military Dictatorship of 1967-1974*, 2015). Με το τελευταίο βιβλίο της η Van Steen περνά σε ένα διαφορετικό θέμα –τις διεθνείς υιοθεσίες από την Ελλάδα προς τις ΗΠΑ και αργότερα προς την Ολλανδία και τη Σουηδία στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου– και

1. Στο πρωτότυπο: «The history of childhood is a nightmare from which we have only recently begun to awaken» βλ. τώρα Lloyd DeMause, Fraad Harriet και Kind Margaret Ruth, «The childhood origins of the Holocaust/comment/comment», *The Journal of Psychohistory* 33/3 (2005), σ. 204-231: 204.

2. *Measuring Violence Against Children. Inventory and Assessment of Quantitative Studies*, United Nations Children's Fund (UNICEF), Division of Data, Research and Policy, Νοέμβριος 2014, <https://data.unicef.org/resources/measuring-violence-against-children-inventory-and-assessment-of-quantitative-studies-publication/> (ανάκτηση 7.9.2021). Βλ. επίσης Νίκος Κωνσταντάρας, «Στα χαμένα παιδιά χρωστάμε δικαιοσύνη»: εφημ. *Καθημερινή*, 27.6.2021 <https://www.kathimerini.gr/opinion/561413452/sta-chamena-paidia-chrostate-dikaiosi/> (ανάκτηση 28.9.2021), ο οποίος σχολιάζει την έρευνα της συγγραφέως με αναφορές και στο ευρύτερο πλαίσιο της διαχρονικής κακοποίησης παιδιών (εξστρατείες πολιτισμικού αφανισμού, οικοτροφεία της Καθολικής Εκκλησίας κ.ά.).

3. Το βιβλίο έλαβε το 2019 το βραβείο καλύτερης επιστημονικής μονογραφίας της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών.

4. Gonda Van Steen, *Ζητούνται παιδιά από την Ελλάδα. Υιοθεσίες στην Αμερική του Ψυχρού Πολέμου*, πρόλογος J. O. Iatrides, μτφρ. Αριάδνη Λουκάκου, Αθήνα, Ποταμός, Νοέμβριος 2021.

εισέρχεται στο ευρύ πεδίο της κοινωνικής ιστορίας. Μολονότι απομακρύνεται από τα γνώριμα ερευνητικά της χωράφια, στην ουσία διευρύνει την εργασία της γύρω από την Ελλάδα του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα.

Το βιβλίο έχει ως κεντρικό θέμα τα τρεις χιλιάδες διακόσια («ελληνόπαιδα») – κωδικοποιημένα ως («ορφανά πολέμου»), («έχθετα/εγκαταλειμμένα») ή («εξώγαμα/νόθα»)– που μετακινήθηκαν στις ΗΠΑ κατά το διάστημα 1950-1962. Τα πρώτα χίλια διακόσια σαράντα έξι («ορφανά πολέμου»), στην πλειονότητά τους αγόρια, μετακινήθηκαν από το 1950 έως το 1953 μέσω της τροποποιημένης νομοθετικής Πράξης περί εκτοπισμένων ατόμων (Displaced Persons Act) σε οικογένειες συγγενών ή γνωρίμων, χωρίς όμως να χάσουν την ταυτότητά τους και συχνά μαζί με κάποια αδέρφια τους, ενώ τα ίδια θεωρούσαν τον εαυτό τους πρό-

σφυγα ή μετανάστη.⁵ Άλλα πεντακόσια παιδιά μεταφέρθηκαν από το 1954 έως και το τέλος του 1956, κάποια προς συγγενείς τους, τα περισσότερα όμως για υιοθεσία από ανάδοχες ελληνοαμερικανικές ή αμερικανικές οικογένειες, καθώς τα ελληνόπουλα ήταν «λευκά» και ήταν επομένως επιθυμητά. Πολλά από τα παιδιά αυτά, τα οποία συνήθως προέρχονταν από διάφορα ορφανοτροφεία της χώρας, έλαβαν νέα ονόματα από τους θετούς γονείς τους. Τα υπόλοιπα χίλια τριακόσια εξήντα παιδιά μετακινήθηκαν στο επόμενο διάστημα, από το 1957 έως το 1962, για υιοθεσία από αμερικανικές οικογένειες κυρίως μέσω των δικτύων της Διεθνούς Κοινωνικής Υπηρεσίας (International Social Service – ISS), της ομογενειακής οργάνωσης AHEPA (American Hellenic Educational and Progressive Association) αλλά και της παράνομης δράσης μεσαζόντων.⁶ Επιπλέον, με βάση τα επίσημα στοιχεία, έως το 1966 σαράντα παιδιά γεννημένα στην Ελλάδα υιοθετήθηκαν στη Σουηδία, ενώ το διάστημα 1957-1980 πεντακόσια ενενήντα ένα παιδιά υιοθετήθηκαν στην Ολλανδία.⁷ Ανάμεσα στα χιλιάδες αυτά «ορφανά», άλλα αγαπήθηκαν από τις ανάδοχες οικογένειές τους και ευτύχησαν, ενώ άλλα παραμελήθηκαν ή ακόμα και κακοποιήθηκαν από ακατάλληλους θετούς γονείς και δυστύχησαν: όλα όμως βίωσαν μια μορφή αποχωρισμού από τους «δικούς τους». Επομένως, η απάντηση στο ερώτημα αν τα υιοθετημένα παιδιά ωφελήθηκαν από την

5. Στην περίπτωσή τους, όπως διευκρινίζει η Van Steen στο παρουσιαζόμενο εδώ βιβλίο, στη σ. 265, έχουμε να κάνουμε με μια μορφή μετανάστευσης παρά υιοθεσίας.

6. Στο ίδιο, σ. 264-270.

7. Στο ίδιο, σ. 64, σημ. 150, και σ. 61, σημ. 137, αντίστοιχα.

υιοθεσία ή υπήρξαν θύματά της δεν είναι μονοδιάστατη, όπως δεν είναι απλή και η απάντηση που αφορά τα κίνητρα της προσφοράς προς και της ζήτησης για υιοθεσία.

Το *Adoption, Memory and Cold-War Greece* είναι από πολλές απόψεις βιβλίο σημαντικό και πολύ επίκαιρο. Είναι ένα βιβλίο που προσθέτει τη δική του ψηφίδα στη διεθνή έρευνα γύρω από τις γυναίκες και τα παιδιά ως θύματα κρίσεων. Είναι ένα βιβλίο που ανοίγει μια νέα κατεύθυνση στην έρευνα που διεξάγεται στην Ελλάδα τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια για τα παιδιά του εμφυλίου και έχει μέχρι τώρα φωτίσει πολύπλευρα τις εμφυλιοπολεμικές επιχειρήσεις «παιδομάζωμα ή/και «παιδοφύλαγμα» που επέφεραν τη μαζική μετακίνηση ανήλικων είτε σε χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ είτε στις παιδουπόλεις της βασίλισσας Φρειδερίκης αντίστοιχα.⁸ Είναι ένα βιβλίο που διευρύνει τη μελέτη της ελληνικής μετανάστευσης, έχοντας ως κέντρο του την υπερατλαντική μετακίνηση ελληνόπουλων στις ΗΠΑ –θέμα που απέκτησε νέες διαστάσεις και μέσω της τρέχουσας έρευνας γύρω από τα λεγόμενα «ορφανά» του Αγώνα, με πιο πρόσφατη την κατάθεση της Μαρίας Χριστίνας Χατζηγιάννου, *Στη δίνη της χιακής καταστροφής (1822)*.⁹ Τέλος, το βιβλίο της Van Steen υπογραμμίζει ξανά την εμπλοκή του πολιτικού με το προσωπικό και μας προ(σ)καλεί να σκεφτούμε γύρω από τη σημερινή ρητορική χρήση λέξεων που έχουν καταστεί τετριμμένες αλλά γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο χρειάζεται να ανοικειωθούν, όπως «ορφάνια και ορφανά», «εγκαταλειμμένα» ή αλλιώς «ασυνόδευτα» παιδιά, ξεριζωμός, «ίδρυμα ή δομή».

Η μελέτη φέρνει στην επιφάνεια μια άγνωστη ιστορία, σκεπασμένη από το καθεστώς σιωπής της μετεμφυλιακής Ελλάδας και τη συνεχιζόμενη ολιγωρία της πολιτείας. Ταυτόχρονα, αποκηρύσσει τις βιοπολιτικές της διεθνούς υιοθεσίας που αφορούσαν τη διαχείριση παιδιών στην Ελλάδα των δεκαετιών του 1950 και 1960· μεταφέρει τη φωνή όσων βίωσαν τον ξεριζωμό από τον τόπο τους και τη μετοικεσία ως οικογενειακό τραύμα και αναλαμβάνει να δώσει κάποιες απαντήσεις στα αγωνιώδη

8. Βλ. ενδεικτικά Lars Børentzen, John O. Iatrides και Ole Langwitz Smith (επιμ.), *Studies in the History of the Greek Civil War, 1945-1949*, Κοπεγχάγη, Museum Tusulanum Press, 1987, και πιο πρόσφατα Τατούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου. Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα», στο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 271-280. Milan Ristic, *Ένα μακρύ ταξίδι. Τα παιδιά του «παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία 1948-1960*, μτφρ. Μανώλης Νταμπάρνης, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2008. Riki Van Boeschoten – Loring M. Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2015. Λουκιανός Χασιώτης, *Τα παιδιά του εμφυλίου. Από την «κοινωνική πρόνοια» του Φράνκο στον «έρανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Αθήνα, Εστία, 2013.

9. Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Στη δίνη της χιακής καταστροφής (1822)*. Διασταυρούμενες ιστορίες και συλλογική ταυτότητα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2021. Η μελέτη προσφέρει τεκμηριωτικό υλικό και θέτει γόνιμα ερωτήματα για τις συνθήκες βίαιης οικογενειακής διάλυσης, αιχμαλωσίας και εξαγοράς νέων στην καταστροφή του 1822, όπως και τις επιδιώξεις της προτεσταντικής ιεραποστολικής μέριμνας για παιδιά που μετακινήθηκαν στην Αμερική, προκειμένου να σπουδάσουν. Βλ. επίσης Σταύρος Τζίζιας, «Τα “ορφανά της Επανάστασης του '21”», εφημ. *Η Καθημερινή*, 21.4.21, <https://www.kathimerini.gr/society/561334948/ta-orfana-tis-epanastasis-toy-21/> (ανάκτηση 27.10.2021), με αναφορά στην έρευνα του Ιάκωβου Μιχαηλίδη για σαράντα ορφανά που μεταφέρθηκαν στις ΗΠΑ κατά το διάστημα 1822-1828.

ερωτήματα όσων έψαχναν ή συνεχίζουν να ψάχνουν τις ρίζες τους στον παλιό ελληνικό κόσμο. Για να ανταποκριθεί στους πολλαπλούς αυτούς στόχους, η συγγραφέας συνδυάζει τη συστηματική έρευνα σε πολυάριθμα αρχεία και πρωτογενείς πηγές με τη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας, της κοινωνικής ψυχολογίας, των σπουδών μνήμης και τραύματος και συντονίζει τη δική της πολιτικά ευαίσθητοποιημένη ματιά με την επιθυμία να δει τα πράγματα μέσα από τον φακό των μαρτύρων της και να κατανοήσει τα συναισθήματά τους. Γράφοντας με τρόπο άμεσο, ο οποίος υπερβαίνει τα στεγανά του αποστασιοποιημένου ακαδημαϊκού λόγου, η συγγραφέας εμπλέκεται με το ανθρώπινο δράμα που πραγματεύεται. Όπως ομολογεί προλογικά: «Πώς είναι δυνατό να μένει κανείς ένας αποστασιοποιημένος ερευνητής, όταν του δίνεται η δυνατότητα να αγγίζει ανθρώπινες ζωές;» («How can one possibly remain a distant researcher when given the opportunity to touch lives?»).¹⁰

Η δομή του *Adoption, Memory and Cold-War Greece* αποτελείται από μια εισαγωγή, έναν επίλογο και τρία κύρια κεφάλαια που χτίζονται με κυκλικό τρόπο. Το προλογίζει ο γνωστός για τις έρευνές του στο πεδίο της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας καθηγητής John O. Iatrides. Στο τέλος προστίθενται δύο παραρτήματα, ένας οδηγός με τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις φορέων που συνδέονται με τις υιοθεσίες, γενεαλογικών και άλλων πληροφοριακών πηγών, πλούσιος βιβλιογραφικός οδηγός και ευρετήριο. Τα παραρτήματα είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά. Το πρώτο είναι ένα εκτενές Χρονολόγιο της περιόδου 1940-2014, που συνδέει πολιτικά γεγονότα με σημεία σταθμούς στην ιστορία των διακρατικών υιοθεσιών και με τη μικροϊστορία της υιοθεσίας της Ιωάννας και της Ολυμπίας Αργυριάδη. Το δεύτερο απευθύνεται στους άμεσα ενδιαφερόμενους: παρουσιάζει συνοπτικά τα κανάλια υιοθεσίας των μεταπολεμικών χρόνων και προσφέρει πρακτικές πληροφορίες για τα αρμόδια γραφεία και τη γραφειοκρατική διαδικασία που πρέπει να ακολουθήσουν όσοι αναζητούν σήμερα τις οικογένειές τους στην Ελλάδα.

Πιο αναλυτικά, το πρώτο κεφάλαιο («The Past That Has Not Passed: Memories from Another Greece») υφαίνεται γύρω από μια τραγική ιστορία με πλατιές δημόσιες διαστάσεις: την ιστορία του Ηλία Αργυριάδη που εκτελέστηκε τον Μάρτιο 1952 με την κατηγορία της «αδιενέργειας κατασκοπείας» μαζί με τρία ακόμα μέλη του παράνομου τότε ΚΚΕ¹¹ —με πιο γνωστό ανάμεσά τους τον Νίκο Μπελογιάννη—, της συντρόφου του Κατερίνας Δάλλα, η οποία αυτοκτόνησε λίγο μετά τη σύλληψη και τον βανδαλισμό της στην Ασφάλεια, και των δυο μικρών κοριτσιών τους, της Ιωάννας (1945) και της Ολυμπίας (1949). Η Ιωάννα και η Ολυμπία δόθηκαν μέσω ΠΚΠΑ αρχικά σε ελληνίδα τροφό επί πληρωμή και μετά, το 1955, για υιοθεσία σε μια ομογενειακή οικογένεια της Μασσαχουσέτης χωρίς τη δυνατότητα επαφής με τη μεγαλύτερη ετεροθαλή αδελφή ή άλλους συγγενείς τους. Πρόκειται για μια οικογένεια που θυσιάστηκε από πολλούς θύτες: την αντικομμουνιστική παράνοια του δεξιού κράτους, τη στρα-

10. Βλ. Van Steen, *ό.π.*, σ. xx.

11. Βλ. τα σχετικά άρθρα [ανωνύμως], «Νίκος Μπελογιάννης: "... και για το σκοπό αυτό όταν χρειαστεί δίνουμε αδιάταχτα τη ζωή μας"», εφημ. *Ριζοσπάστης*, 31.3.2018 – 1.4.2018, <https://www.rizospastis.gr/columnPage.do?publDate=31/3/2018&id=17171&columnId=342> (ανάκτηση 7.9.2021). Λάμπρος Σταυρόπουλος, «Ήταν η εκτέλεση των τεσσάρων, όχι μόνο του Μπελογιάννη», εφημ. *Το Βήμα*, 9.4.2017, <https://www.tovima.gr/2017/04/08/politics/itan-i-ektelesi-twn-tessarwn-oxi-mono-toy-mpelogianni/> (ανάκτηση 7.9.2021).

τηγική απαλλαγής από ένα «ντόπιο πρόβλημα») μέσω της «εξαγωγής» του αλλά και τον εσωτερικό αλληλοσπαραγμό της Αριστεράς. Το κεφάλαιο υφαίνει την έρευνα της συγκεκριμένης οικογενειακής ιστορίας που υπήρξε και το έναυσμα της μελέτης, όπως εξηγεί η συγγραφέας στην εισαγωγή της, με την έρευνα των ευρύτερων πολιτικοϊδεολογικών παραγόντων που καθιστούσαν τους ανήλικους πολύτιμο εθνικό κεφάλαιο για τις αντιμαχόμενες πλευρές στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Στο κλίμα αυτό και μέσα σε μια κατάσταση απέραντης φτώχειας αναπτύχθηκε, σύμφωνα με τη Van Steen, ένα συγκεντρωτικό «ηγεμονικό και μοναρχικό σύστημα θεσμικής κοινωνικής πρόνοιας» με παρεμβατικές βιοπολιτικές πρακτικές, οι οποίες κατά την πρώτη περίοδο, 1950-1955, έπλητταν οικογένειες αριστερών ανταρτών (ιδίως Σλαβομακεδόνων). Το σύστημα αυτό, που το 1953 ίδρυσε το «Κέντρο Βρεφών Μητέρα», «έκτισε το υπερατλαντικό κανάλι υιοθεσίας ως πρόσφορης και φθηνής λύσης»,¹² μιας λύσης που, ενώ αρχικά ήταν πολιτικά προσδιορισμένη, στη συνέχεια λειτούργησε με κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια (τα «κατάλληλα για υιοθεσία» παιδιά ανήκαν σε ανύπαντρες μητέρες ή άπορες οικογένειες), υποθάλλοντας ουσιαστικά την προσφορά ανήλικων προς την «προστάτιδα» δύναμη. Στη δίνη των σκληρών αντιπαλοτήτων του Ψυχρού Πολέμου, η μετακίνηση ανήλικων εξέφραζε μια πολιτική θέση, αφού δήλωνε εμπιστοσύνη προς το «καπιταλιστικό/δημοκρατικό» στρατόπεδο. Εδώ θα ήταν χρήσιμο η Van Steen να είχε εμπλουτίσει την ανάλυσή της και με άλλα παραδείγματα υιοθεσιών με πολιτικά κίνητρα, πέρα από την τραγική ιστορία της οικογένειας Αργυριάδη. Οι ατομικές ιστορίες που συγκεντρώνονται στο τρίτο μέρος του βιβλίου, αναφέρονται σε μικρά παιδιά (γεννημένα από το 1951 και μετά) που είτε δηλώθηκαν ως έκθετα είτε ήταν παιδιά ανύπαντρων μητέρων είτε νεκρών από φυματίωση γονιών (Αντώνης), οπότε, παρά το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους, δεν εξηγούν αφ' εαυτές την πολιτική διάσταση του φαινομένου.

Από την πλευρά της η Αριστερά αντιδρούσε στην υπερατλαντική μετακίνηση ανήλικων μέσω της αντιαμερικανικής κριτικής της για «ξεπούλημα» στην εξουσία της διεφθαρμένης και ηθικά κατώτερης ιμπεριαλιστικής Αμερικής, κριτική που δεν περιλάμβανε, ωστόσο, άλλες χώρες προς τις οποίες επίσης μετακινήθηκαν σημαντικοί αριθμοί παιδιών όπως η Ολλανδία και η Σουηδία. Η Van Steen έως ένα σημείο συμφωνεί με την αριστερή αυτή οπτική, καθώς θεωρεί ότι τα ελληνόπαιδα έγιναν εντέλει μέρος της ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών, η οποία ξεκίνησε με το σχέδιο Μάρσαλ και συνεχίστηκε από τον θρόνο και τις δεξιές κυβερνήσεις, έχοντας ως πρώτο θύμα της τις αριστερές οικογένειες που έμεναν αβοήθητες στην ανοικοδομούμενη Ελλάδα του Ψυχρού Πολέμου.¹³ Ακολουθως, το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια καταγγελία των μηχανισμών καταπίεσης και αποσιώπησης των μεταπολεμικών δεξιών κυβερνήσεων και της χούντας και με έναν κάπως βιαστικό παραλληλισμό ανάμεσα στις ελληνικές «τρομοκρατικές μεθόδους» απέναντι σε αριστερές οικογένειες και αυτές των δικτατοριών της Λατινικής Αμερικής και της Ισπανίας του Φράνκο.¹⁴

Με το δεύτερο κεφάλαιο («Nation of Orphans, Orphaned Nation»), η Van Steen εισέρχεται στη μακροίστορία. Εδώ εξετάζονται αφενός οι κοινωνικοοικονομικές συν-

12. Van Steen, *ό.π.*, σ. 52.

13. Στο *ίδιο*, σ. 69 και 242.

14. Στο *ίδιο*, σ. 75.

θήκες που πρόβαλαν την υιοθεσία ως θεμιτή λύση –συνθήκες ανέχειας, κοινωνική καταδίκη της μητρότητας εκτός γάμου, φρούδες ελπίδες της αλυσιδωτής μετανάστευσης: αφετέρου οι επιδιώξεις των διαφόρων εμπλεκόμενων παραγόντων που προωθούσαν τις υιοθεσίες: το ΠΙΚΠΑ, το Ίδρυμα Μητέρα, τα τοπικά ορφανοτροφεία της χώρας, η ομογενειακή οργάνωση ΑΗΕΡΑ και η Διεθνής Κοινωνική Υπηρεσία των ΗΠΑ. Οι δυο τελευταίες οργανώσεις, ιδίως από το 1955 κ.εξ., στην ανταγωνιστική τους προσπάθεια να ανταποκριθούν στο baby boom, στο πρόταγμα της οικογενειακής ζωής και την αμερικανική προπαγάνδα του «αλτρουισμού», ανέπτυξαν με τη συνεργασία δικηγόρων, διευθυντών ιδρυμάτων και επιφανών μελών της αμερικανικής κοινότητας διαδικασίες αδιαφανείς έως και επιλήψιμες για τη μετακίνηση παιδιών, οι οποίες συνεχίστηκαν αδιάστακτα, σε ατομική πλέον βάση, από συγκεκριμένα πρόσωπα (Leo J. Lamberson, Stephen S. Scopas, Μιχ. Τσαπαρής κ.ά.) ή κυκλώματα εμπορίας βρεφών και παιδιών.

Σύμφωνα με τη Van Steen, η μαζική μετακίνηση ανήλικων από την Ελλάδα στην Αμερική –αυτό που ονομάζει «κίνημα υιοθεσιών» («adoption movement») της περιόδου 1950-1962– «άνοιξε έναν διαφορετικό δρόμο για την άσκηση της Ψυχροπολεμικής Realpolitik». Από την άποψη αυτή οι υιοθεσίες αποτελούν ένα «εντελώς συγκεκριμένο, ενσώματο παράδειγμα» της νεοαποικιοκρατικής πολιτικής και οικονομικής εξάρτησης της Ελλάδας του Ψυχρού Πολέμου από τις ΗΠΑ, οι οποίες είχαν αναλάβει την ανασυγκρότηση της χώρας, δείχνοντας το ανθρώπινο κόστος της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας.¹⁵

Θα είχε ενδιαφέρον το φαινόμενο να εξεταστεί τόσο από ιστορική όσο και συγκριτική προοπτική: ποιες ήταν οι πρακτικές της εκτεταμένης υιοθεσίας εντός Ελλάδας τα ίδια χρόνια; Μέχρι ποιο σημείο κρίνονταν ως ηθικά επιλήψιμες από την ελληνική κοινωνία του 1950 και του 1960 κάποιες από τις μεθόδους που εφαρμόζονταν στα ιδρύματα της χώρας, τη στιγμή που υπήρχαν γονείς ή συγγενείς, οι οποίοι εξωθούσαν τις ανύπαντρες μητέρες να δώσουν τα μωρά τους για υιοθεσία ή συνεργάζονταν με τα ιδρύματα για τον σκοπό αυτό; Και ποιοι ήταν οι ρόλοι των βιολογικών πατέρων, για τους οποίους δεν μαθαίνουμε σχεδόν τίποτα, στις τραγικές αυτές οικογενειακές ιστορίες; Εκδηλώθηκαν αντίστοιχες τακτικές διεθνούς υιοθεσίας σε ευρωπαϊκές χώρες με ανάλογους πατριαρχικούς κώδικες τιμής και πειθαρχικά πρότυπα, όπως η καθολική Ιρλανδία και Ιταλία; Στο πρόσφατο βιβλίο της δημοσιογράφου Gabriel Glaser *The American Baby*¹⁶ διαβάζουμε ότι στις μεταπολεμικές δεκαετίες στις ΗΠΑ, κατά την κορύφωση του baby boom, οι φάκελοι των υιοθεσιών κρατούνταν κλειστοί, στις ταυτότητες των υιοθετημένων παιδιών εμφανίζονταν μόνο τα νέα στοιχεία τους και ακόμα ότι το ελίτ ίδρυμα Louise Wise Services της Νέας Υόρκης συνεργαζόταν με «ειδικούς» στη διαχείριση της ζωής των παιδιών για ψευδοεπιστημονικές μελέτες εξελικτικής ψυχολογίας. Κατά πόσον, επομένως, οι πρακτικές, οι οποίες εφαρμόστηκαν στο κανάλι υιοθεσιών από την Ελλάδα προς την Αμερική και την Ευρώπη, ήταν απότοκοι των αντιλήψεων μιας ολόκληρης εποχής για το τι θεωρούνταν σωστό ή κατακριτέο, επιτρεπτό ή ανεκτό, στη διαχείριση της παιδικής ηλικίας; Αντιλήψεων στρε-

15. Στο ίδιο, σ. 242.

16. Gabrielle Glaser, *American Baby: A Mother, a Child, and the Shadow History of Adoption*, ΗΠΑ, Viking, 2021.

βλών με πολλαπλά θύματα, όπως υπαινίσσονται με δραστική λιτότητα τα «Letters» του Αλέξανδρου Στεφανίδη: τους αφελείς (μολονότι όχι εντελώς αθώους) Αμερικανούς αναδόχους και τις καταπονημένες Ελληνίδες μητέρες που δεν υποψιάζονταν τον πλήρη έλεγχο της ζωής, τον οποίο ασκούσαν οι ιδρυνοτές των ιδρυμάτων, και κυρίως τα ίδια τα παιδιά, δέσματα πολλαπλών κοινωνικο-οικονομικών επιταγών, τα οποία ζούσαν με την επιθυμία της φυγής προς έναν πλασματικά υποσχόμενο αμερικανικό κόσμο αλλά και με τη σύγχυση μιας διπλής γονεϊκής πραγματικότητας.¹⁷

Στο τελευταίο κεφάλαιο («Insights from Greek Adoption Cases: There is Power in Knowing Your Story») η Van Steen παραδίδει τη σκυτάλη στις μαρτυρίες και τις αφηγήσεις των τότε παιδιών, διαμεσολαβώντας τις φωνές τους, προκειμένου να επιστρέψει στον Μάικ, τον γιο της Ιωάννας Αργυριάδη / Gina Alevras (ψευδ.) και της δικής του αναζήτησης ριζών, με μια ανάλυση της έννοιας του οικογενειακού τραύματος, της μνήμης και της μεταμνήμης καθώς και της αισθητικής δημιουργίας ως μέσου επούλωσης των συναισθημάτων πόνου και απώλειας. Η Van Steen δεν επιδιώκει μόνο να ιχνογραφήσει το σύνθετο τοπίο του βιώματος των θετών παιδιών, αλλά κυρίως να ταραξεί τα λιμνάζοντα νερά της σημερινής αδιαφορίας απέναντί τους: «If there is an unofficial strategy of “ignore!” or “deny till they die”, then may these stories at least help break the silence», δηλώνει εμφατικά.¹⁸ Η ίδια διάθεση ηθικής αποκατάστασης των τότε παιδιών που υπήρξαν τα αφανή θύματα επιληψιμων διαδικασιών, διαποτίζει και τον επίλογο του βιβλίου, όπου η Van Steen αιτείται στο όνομά τους μια δημόσια συγγνώμη από τα εμπλεκόμενα πρόσωπα και ιδρύματα.¹⁹

Το *Adoption, Memory and Cold-War Greece* επιτυγχάνει ένα σύνθετο εγχείρημα: φωτίζει τη σκοτεινή σελίδα της μαζικής μετακίνησης ανήλικων από τη μεταπολεμική Ελλάδα στην Αμερική, διερευνά τη σχέση του φαινομένου με το πολιτικοκοινωνικό τοπίο της Ελλάδας και των ΗΠΑ του Ψυχρού Πολέμου και συνεισφέρει στη δύσκολη διαδικασία αναγνώρισης των πληγών του παρελθόντος. Με τη μελέτη της Van Steen ανοίγει ο δρόμος για να τεθεί μια σειρά σημαντικών ερωτημάτων γύρω από την ταυτότητα των υιοθετημένων παιδιών, τις σχέσεις με τις δυο οικογένειές τους, την υποδοχή και την πρόσληψή τους στην άγνωστη «μητέρα πατρίδα», τις προσδοκίες, τα συναισθήματα αλλά και τις ματαιώσεις που γεννά η επιστροφή²⁰ σε όλους όσους δοκιμάζονται σε μια τέτοια σχέση αγάπης, πόνου και «ανέκφραστου πένθους».²¹

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΚΟΤΣΗ

17. Βλ. Αλέξανδρος Στεφανίδης, *Το χάδι. Διηγήματα*, Αθήνα, Άγρα, 2013, σ. 57-60. Ευχαριστώ την Ελένη Παπαργυρίου για την υπόδειξη του διηγήματος.

18. Van Steen, *ό.π.*, σ. 183.

19. Στο ίδιο, σ. 244.

20. Βλ. τα πλούσια ερωτήματα για διακρατικές υιοθεσίες στις ΗΠΑ, τα οποία θέτει η Margaret Homans, «Adoption and Return: Transnational Genealogies, Maternal Legacies», Marianne Hirsch – Nancy K. Miller (επιμ.), *Rites of Return. Diaspora Politics and the Politics of Memory*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 2011, σ. 185-215; 185-186.

21. Δανείζομαι τη φράση από την ιστορία του αρπαγμένου Ισμαήλ Φερίκ πασά, του μυθιστορηματος της Ρέας Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά. Spina nel cuore*, Αθήνα, Άγρα, 1991, σ. 20.